

OPERATSION VA HISOBOT SEGMENTLARINI ANIQLASH, BIRLASHTIRISH HAMDA TASNIFLASH METODIKASI

Shirinov Uchqun Abduxalilovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Email: u_shirinov@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2146-9484

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda operatsion va hisobot segmentlarini aniqlash, birlashtirish hamda tasniflashning nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. 8-son MHXS talablari asosida operatsion segmentlarni aniqlash mezonlari, iqtisodiy xususiyatlari o'xshash segmentlarni birlashtirish shartlari hamda hisobot segmentlarini ajratishda qo'llaniladigan miqdoriy mezonlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlar, segmentar hisob, segmentar hisobot, operatsion segment, hisobot segmenti, 8-son MHXS, boshqaruv yondashuvi, segmentlarni birlashtirish, segmentlarni tasniflash, iqtisodiy o'xshashlik, miqdoriy mezon, segment daromadi, segment foydasi, segment aktivlari.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations for identifying, aggregating, and classifying operating and reportable segments within public interest entities. It outlines the criteria for identifying operating segments based on the requirements of IFRS 8, the conditions for aggregating segments with similar economic characteristics, and the quantitative criteria applied in distinguishing reportable segments.

Keywords: public interest entities, segmental accounting, segmental reporting, operating segment, reportable segment, IFRS 8, management approach, segment aggregation, segment classification, economic similarity, quantitative criterion, segment revenue, segment profit, segment assets.

Абстрактный: В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы идентификации, объединения и классификации операционных и отчетных сегментов в организациях, работающих в общественных интересах. На основе требований МСФО № 8 обсуждаются критерии идентификации операционных сегментов, условия объединения сегментов со схожими экономическими характеристиками и количественные критерии, используемые для различения отчетных сегментов.

Ключевые слова: организации, работающие в общественных интересах, сегментный учет, сегментная отчетность, операционный сегмент, отчетный сегмент, МСФО № 8, управленческий подход, объединение сегментов, классификация сегментов, экономическое сходство, количественный критерий, доход сегмента, прибыль сегмента, активы сегмента.

Kirish (Введение/Introduction).

Jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda segmentar hisob va hisobotni samarali tashkil etish, eng avvalo, operatsion segmentlarni to'g'ri aniqlash, ularni iqtisodiy mazmuniga ko'ra birlashtirish hamda hisobot segmentlari sifatida tasniflashning ilmiy asoslangan metodikasini shakllantirishni talab etadi. Tashkilot faoliyatining tarmoqlar, hududlar, mahsulot va xizmatlar bo'yicha diversifikatsiyalashuvi natijasida alohida faoliyat yo'nalishlarining daromadlilik, xarajatlari, aktivlari, majburiyatlari va moliyaviy natijalari bir-biridan sezilarli farqlanishi mumkin. Shu sababli tashkilotning umumlashtirilgan moliyaviy ko'rsatkichlari uning tarkibiy faoliyat yo'nalishlaridagi iqtisodiy holatni to'liq aks ettirmaydi. 8-son MHXSda nazarda tutilgan boshqaruv yondashuvi operatsion segmentlarni tashkilotning ichki boshqaruv tuzilmasi va rahbariyat tomonidan muntazam tahlil qilinadigan moliyaviy axborot asosida aniqlashni nazarda tutadi. Bunda segmentning mustaqil daromad va xarajatlarga ega bo'lishi, uning faoliyat natijalari boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchi vakolatli shaxs tomonidan muntazam ko'rib chiqilishi hamda segment bo'yicha alohida moliyaviy axborot mavjudligi operatsion segmentni aniqlashning asosiy mezonlari sifatida namoyon bo'ladi.

Operatsion segmentlarni aniqlashdan keyingi muhim metodologik bosqich ularni birlashtirish va hisobot segmentlari sifatida tasniflash hisoblanadi. Mazkur jarayonda iqtisodiy xususiyatlari o'xshash bo'lgan operatsion segmentlarni bir guruhga birlashtirish, ularning mahsulot va xizmatlari xususiyati, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonlari, mijozlar toifasi, mahsulotni yetkazib berish yoki xizmat ko'rsatish usullari hamda faoliyatga ta'sir etuvchi tartibga solish muhiti kabi belgilarni qiyosiy baholash zarur. Shu bilan birga, hisobot segmentlarini ajratishda segment daromadi, foyda yoki zarari hamda aktivlarining

belgilangan miqdoriy mezonlarga muvofiqligi tekshiriladi. Shundan kelib chiqib, operatsion va hisobot segmentlarini shakllantirish metodikasini "operatsion segmentni aniqlash → iqtisodiy o'xshashlikni baholash → segmentlarni birlashtirish → miqdoriy mezonlar bo'yicha tekshirish → hisobot segmentini tasniflash → segmentar axborotni umumlashtirish" ketma-ketligida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv segmentlarni subyektiv ajratish holatlarini kamaytirib, ichki boshqaruv hisobi bilan tashqi segmentar hisobot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash hamda foydalanuvchilarga tashkilot faoliyatining alohida yo'nalishlari bo'yicha taqqoslanuvchan va tahliliy ahamiyatga ega axborot taqdim etish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Обзор литературы/Literature review).

Operatsion va hisobot segmentlarini aniqlash, birlashtirish hamda tasniflash masalalari bo'yicha ilmiy adabiyotlarda boshqaruv yondashuvi, segmentlarni ajratish mezonlari va segmentar axborotning foydaliligi alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida shakllangan. N.B.Nichols, D.L.Street va A.Tarca tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda 8-son MHXSga asoslangan boshqaruv yondashuvi korxonaning tashqi segmentar hisobotini uning ichki boshqaruv tuzilmasiga yaqinlashtirishi ta'kidlangan. Mualliflarning fikricha, operatsion segmentlarni rahbariyat tomonidan qaror qabul qilish va faoliyat natijalarini baholashda foydalaniladigan ichki axborot asosida aniqlash segmentar ma'lumotlarning iqtisodiy mazmunini oshiradi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar segmentlarni birlashtirishda rahbariyatga berilgan erkinlik ayrim hollarda muhim iqtisodiy tafovutlarga ega faoliyat yo'nalishlarining bitta hisobot segmentiga qo'shilishiga olib kelishi mumkinligini qayd etadilar [1]. Ushbu xulosa operatsion segmentlarni birlashtirish jarayonida

faqat tashkiliy tuzilishga emas, balki ularning iqtisodiy xususiyatlari o'xshashligiga ham alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

H. Kang va S. J. Gray Avstraliya kompaniyalari misolida 8-son MHXS joriy etilishining segmentar hisobotga ta'sirini o'rganib, standart qo'llanilgandan keyin hisobot segmentlari soni va ular bo'yicha ochib beriladigan axborot hajmi oshganligini aniqlagan. Biroq operatsion segmentlarni aniqlash usullarida keskin o'zgarish kuzatilmagan. Mualliflar fikricha, boshqaruv yondashuvining samaradorligi korxona ichki boshqaruv tizimida segmentlarning qay darajada aniq shakllantirilganligiga bevosita bog'liq. Agar ichki boshqaruvda faoliyat yo'nalishlari haddan tashqari umumlashtirilgan bo'lsa, tashqi segmentar hisobotda ham iqtisodiy jihatdan muhim segmentlarning alohida ko'rsatilmasligi ehtimoli mavjud [2]. Demak, operatsion segmentni aniqlash faqat moliyaviy hisobot tuzish jarayonida amalga oshiriladigan amal emas, balki tashkilotning boshqaruv hisobi va tashkiliy tuzilmasi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida qaralishi lozim.

M. Aleksanyan va J. Danbolt segmentar hisobotning uzoq muddatli rivojlanishini o'rganib, 8-son MHXS bo'yicha taqdim etiladigan segmentar axborot miqdori oldingi tartiblarga nisbatan ko'paygan bo'lsa, segmentlarni yiriklashtirib ko'rsatish axborotning batafsillik darajasini pasaytirishi mumkinligini asoslagan. Mualliflar, ayniqsa, geografik segmentlarning keng hududlar ko'rinishida birlashtirilishi alohida bozorlardagi rentabellik va tavakkalchilikni aniqlash imkoniyatlarini cheklashini ko'rsatgan [3]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, segmentlarni birlashtirishda faqat faoliyatning tashqi o'xshashligiga asoslanish yetarli emas. Daromadlilik darajasi, xarajatlar tarkibi, mijozlar guruhi, faoliyat tavakkalchiligi va uzoq muddatli iqtisodiy natijalarning o'xshashligini ham baholash talab etiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi **R.B. Hasanova** boshqaruv hisobida transfert bahoni shakllantirish va segmentar hisobot tuzishni tadqiq etib, segmentar hisobotni korxona tarkibiy bo'linmalari faoliyatini baholash hamda boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta'minlash vositasi sifatida rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratgan [4]. Ushbu yondashuv operatsion segmentlarni tasniflashda segmentlararo iqtisodiy munosabatlarni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Chunki tashkilotning alohida segmentlari o'rtasida tovar, ish va xizmatlar harakati mavjud bo'lgan sharoitda segmentning haqiqiy moliyaviy natijasini aniqlash uchun nafaqat tashqi mijozlardan olingan daromadlar, balki segmentlararo operatsiyalar ham tegishli segmentga birlashtirilishi zarur. Shu jihatdan segmentlarni aniqlash va tasniflash metodikasida segmentlararo operatsiyalarni identifikatsiya qilish, ularni tegishli segmentlarga birlashtirish va tashkilot darajasida umumlashtirishda bartaraf etish mexanizmining mavjudligi metodologik ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy tadqiqotchi **S. Bobomuradova** segmentlarni hisob obyekt sifatida tasniflash masalasini tadqiq qilib, ularni alohida hisob obyektlari sifatida ajratish daromadlar, xarajatlar, foyda, aktivlar va majburiyatlarni aniq hisobga olish, boshqaruv qarorlarini asoslash hamda ichki nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qilishini qayd etadi [5]. Muallifning yondashuvi segmentlarni aniqlashning buxgalteriya hisobidagi amaliy ahamiyatini ochib beradi. Ya'ni operatsion segmentni faqat tashkiliy bo'linma sifatida emas, balki unga tegishli daromad, xarajat, aktiv, majburiyat va moliyaviy natijalarni alohida identifikatsiya qilish mumkin bo'lgan hisob obyekt sifatida qarash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv, ayniqsa, jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda operatsion segmentlarni dastlabki aniqlash, iqtisodiy xususiyatlari o'xshash segmentlarni birlashtirish, miqdoriy mezonlar bo'yicha tekshirish va yakunda hisobot segmentlarini shakllantirishning yaxlit metodikasini ishlab chiqishga asos bo'lishi mumkin.

Ko'rib chiqilgan tadqiqotlarda operatsion segmentlarni aniqlash va segmentar axborotni ochib berish masalalari keng yoritilgan bo'lsa-da, "operatsion segmentni aniqlash → tasniflash → iqtisodiy o'xshashligini baholash → birlashtirish → miqdoriy mezonlar bo'yicha tekshirish → hisobot segmentini shakllantirish" jarayonlarini yagona metodik tizim sifatida tashkil etish masalasi yetarlicha rivojlantirilmagan. Xususan, O'zbekiston sharoitida jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarning tarmoq va hududiy xususiyatlarini inobatga olgan holda operatsion segmentlarni aniqlash hamda ularni 8-son MHXS mezonlari asosida hisobot segmentlariga aylantirishning aniq bosqichlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur. Shu sababli tadqiqotda segmentlarni tashkiliy, iqtisodiy va hisob belgilari bo'yicha dastlabki tasniflash, iqtisodiy o'xshashlikni baholash, birlashtirishning asoslanganligini tekshirish hamda miqdoriy mezonlar asosida hisobot segmentlarini ajratishni o'zaro bog'langan metodik jarayon sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Методы/Methods).

Tadqiqotda jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda operatsion va hisobot segmentlarini aniqlash, birlashtirish hamda tasniflashning uslubiy jihatlari o'rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, tasniflash, umumlashtirish va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. 8-son MHXS talablari asosida operatsion segmentlarni aniqlash mezonlari, iqtisodiy xususiyatlari o'xshash segmentlarni birlashtirish shartlari hamda hisobot segmentlarini ajratishning 10 foizlik miqdoriy mezonlari va 75 foizlik tashqi daromad qamrovi o'rganildi. Olingan natijalar asosida operatsion segmentni aniqlashdan hisobot segmentini shakllantirishgacha bo'lgan jarayonning ketma-ket metodik yondashuvi ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalarlar (Анализ и результаты/Analysis and results).

Segmentlarni aniqlashda korxonaning tashkiliy tuzilmasi bilan bir qatorda faoliyat yo'nalishlarining iqtisodiy mazmuni, boshqaruv tizimi, mahsulot va xizmatlar xususiyati, geografik joylashuvi, risk hamda rentabellik darajasi hisobga olinishi lozim. Shu asosda segmentlarni aniqlash mezonlarini quyidagi tartibda tizimlashtirish mumkin.

Quyidagi jadvalda keltirilgan mezonlarni mazmunan uch guruhga ajratish mumkin: boshqaruv mezonlari, iqtisodiy mezonlar hamda tashkiliy va bozor mezonlari. Bunda rahbariyat tomonidan muntazam baholanishi va alohida moliyaviy axborotning mavjudligi operatsion segmentni aniqlashda asosiy ahamiyatga ega bo'lsa, mahsulot va xizmatlar, geografik hudud, mijozlar, risk va rentabellik xususiyatlari segmentlarning iqtisodiy jihatdan bir-biridan farqlanish darajasini belgilash imkonini beradi. Shu bois segmentlarni aniqlashda bitta mezonidan foydalanish emas, balki mezonlarning o'zaro bog'langan tizimini qo'llash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv dastlab operatsion segmentlarni aniqlash, keyinchalik iqtisodiy xususiyatlari o'xshash segmentlarni birlashtirish va belgilangan miqdoriy talablar asosida hisobot segmentlarini ajratish uchun metodologik asos yaratadi.

1-jadval

Operatsion segmentlarni aniqlash va tasniflashning taklif etilayotgan mezonlari¹

№	Segmentlarni aniqlash mezonlari	Mezonning mazmuni	Segmentni aniqlashdagi ahamiyati
1	Faoliyat yo'nalishi	Korxona tarkibidagi alohida biznes yoki xizmat ko'rsatish yo'nalishlari aniqlanadi	Mustaqil daromad va xarajat shakllantiruvchi faoliyat yo'nalishlarini ajratish imkonini beradi
2	Mahsulot va xizmatlarning xususiyati	Mahsulot yoki xizmatlarning iqtisodiy mazmuni, turi va iste'mol xususiyatlari baholanadi	Bir-biridan sezilarli farq qiluvchi mahsulot va xizmatlarni alohida segmentlarga ajratishga asos bo'ladi
3	Daromadlarning shakllanishi	Faoliyat yo'nalishining tashqi mijozlar va boshqa segmentlar bilan operatsiyalardan daromad olish imkoniyati aniqlanadi	Daromad keltiruvchi mustaqil faoliyat qismini aniqlashga xizmat qiladi
4	Xarajatlarning shakllanishi	Muayyan faoliyat yo'nalishiga bevosita va bilvosita bog'liq xarajatlarning yuzaga kelishi baholanadi	Segment bo'yicha xarajat va moliyaviy natijani alohida aniqlash imkonini beradi
5	Rahbariyat tomonidan muntazam baholanishi	Faoliyat natijalari resurslarni taqsimlash va samaradorlikni baholash maqsadida rahbariyat tomonidan muntazam ko'rib chiqiladi	Operatsion segmentni aniqlashning asosiy boshqaruv mezonlaridan biri hisoblanadi
6	Alohida moliyaviy axborotning mavjudligi	Faoliyat yo'nalishi bo'yicha daromad, xarajat, foyda yoki zarar va boshqa ko'rsatkichlarni alohida shakllantirish imkoniyati mavjudligi baholanadi	Segment faoliyatini mustaqil tahlil qilish va nazorat qilish imkonini yaratadi

¹ Muallif ishlanmasi

7	Geografik hudud	Faoliyat yuritilayotgan mamlakat, hudud, viloyat yoki boshqa geografik bozorlar hisobga olinadi	Turli hududlardagi iqtisodiy sharoit va faoliyat natijalaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi
8	Mijozlar tarkibi	Mijozlarning turi, guruhi va iqtisodiy xususiyatlari o'rganiladi	Turli mijozlar guruhlariga xizmat ko'rsatuvchi faoliyat yo'nalishlarini ajratishga yordam beradi
9	Risk darajasi va xususiyati	Faoliyat yo'nalishiga xos sug'urta, bozor, kredit, operatsion va boshqa risklar baholanadi	Risk darajasi sezilarli farq qiladigan faoliyatlarni alohida segment sifatida shakllantirishga asos bo'ladi
10	Rentabellik darajasi	Segmentning daromadlilik, foydaliligi va xarajatlar samaradorligi baholanadi	Faoliyat yo'nalishlarining iqtisodiy samaradorligini o'zaro taqqoslash imkonini beradi
11	Aktivlar va resurslardan foydalanish	Faoliyat yo'nalishiga birlashtirilgan aktivlar, kapital, mehnat va boshqa resurslar aniqlanadi	Segmentga yo'naltirilgan resurslar va ulardan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi
12	Boshqaruv mas'uliyati	Muayyan faoliyat yo'nalishi uchun javobgar rahbar yoki mas'uliyat markazi mavjudligi aniqlanadi	Segment natijalari uchun boshqaruv javobgarligini belgilash imkonini beradi
13	Faoliyatning tashkiliy mustaqilligi	Faoliyat yo'nalishining korxona tashkiliy tuzilmasidagi o'rni va nisbiy mustaqilligi baholanadi	Segment chegaralarini aniq belgilashga yordam beradi
14	Iqtisodiy muhitning xususiyati	Raqobat, talab, narx shakllanishi, tartibga solish va boshqa tashqi omillar o'rganiladi	Turli iqtisodiy sharoitlarda faoliyat yurituvchi yo'nalishlarni farqlash imkonini beradi

Bizning fikrimizcha, sug'urta kompaniyalarida operatsion segmentlarni aniqlashda faqat tashkiliy tuzilma yoki hududiy bo'linishdan foydalanish yetarli emas. Segment kompaniya rahbariyati tomonidan alohida boshqariladigan, natijalari muntazam baholanadigan va u bo'yicha alohida moliyaviy axborot shakllantiriladigan faoliyat yo'nalishini ifodalashi lozim. Shu nuqtayi nazardan, sug'urta kompaniyalari uchun operatsion segmentlarni ajratishning quyidagi 8 bosqichli algoritmini taklif etamiz.

2-jadval

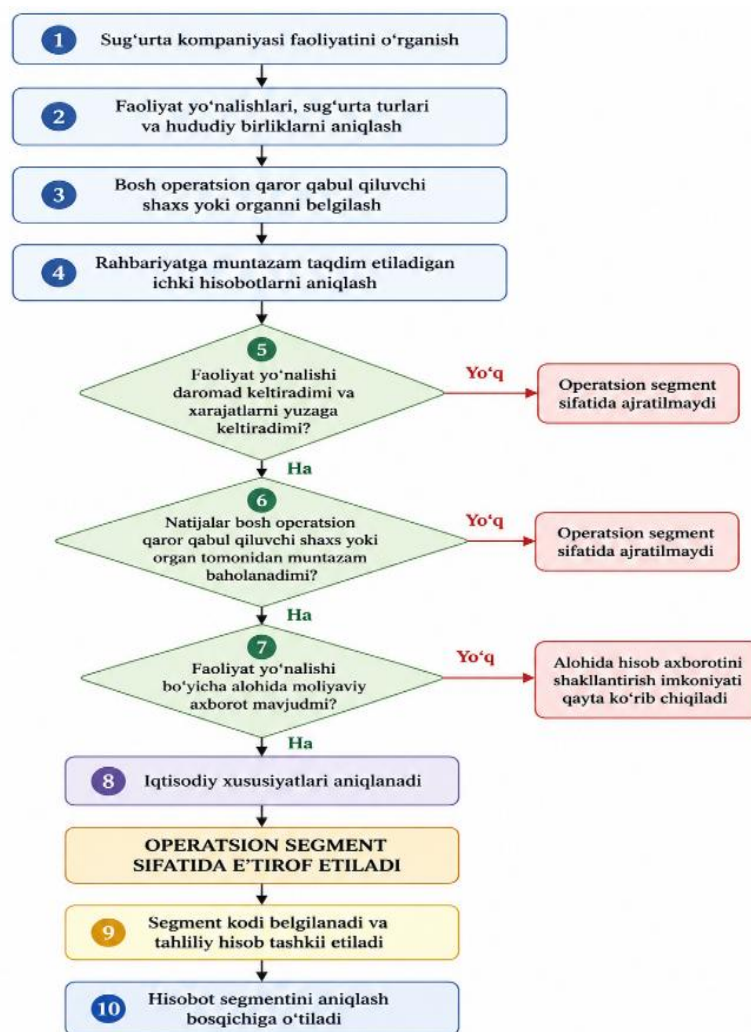
Sug'urta tashkilotlarida operatsion segmentlarni aniqlash va e'tirof etishning bosqichma-bosqich metodikasi²

Bosqich	Amalga oshiriladigan jarayon	Asosiy mezon va savollar	Qabul qilinadigan qaror
1-bosqich	Sug'urta kompaniyasining tashkiliy va boshqaruv tuzilmasini o'rganish	Kompaniyada qanday faoliyat yo'nalishlari, sug'urta turlari, hududiy bo'linmalar va mas'uliyat markazlari mavjud?	Segmentlash uchun dastlabki faoliyat birliklari shakllantiriladi
2-bosqich	Bosh operatsion qaror qabul qiluvchi shaxs yoki organi belgilash	Resurslarni taqsimlash va faoliyat natijalarini baholash bo'yicha asosiy qarorlarni kim	Segmentlarni aniqlash uchun boshqaruv axborotining asosiy foydalanuvchisi belgilanadi

		yoki qaysi organ qabul qiladi?	
3-bosqich	Rahbariyatga taqdim etiladigan ichki hisobotlarni o'rganish	Qaysi sug'urta turi, mahsulot, hudud yoki faoliyat yo'nalishi natijalari rahbariyat tomonidan muntazam ko'rib chiqiladi?	Muntazam nazorat qilinadigan faoliyat yo'nalishlari ajratiladi
4-bosqich	Faoliyat yo'nalishining daromad va xarajatlarni aniqlash	Faoliyat yo'nalishi daromad keltiradimi va u bilan bog'liq xarajatlar yuzaga keladimi?	Iqtisodiy faoliyat xususiyatiga ega bo'lgan birliklar saralanadi
5-bosqich	Alohida moliyaviy axborot mavjudligini tekshirish	Sug'urta mukofotlari, sug'urta to'lovlari, xarajatlar, qayta sug'urta natijalari, aktivlar va moliyaviy natijalarni alohida aniqlash mumkinmi?	Alohida hisob axboroti mavjud bo'lgan faoliyat birliklari ajratiladi
6-bosqich	Segmentning iqtisodiy xususiyatlarini baholash	Sug'urta mahsuloti, mijozlar, xavflar, hudud, zarar koeffitsiyenti, xarajatlar va foydalilik darajasi boshqa yo'nalishlardan farq qiladimi?	Segmentning iqtisodiy chegaralari aniqlashtiriladi
7-bosqich	Operatsion segment sifatida e'tirof etish	Faoliyat daromad va xarajatlarni shakllantiradimi? Natijalari rahbariyat tomonidan muntazam ko'rib chiqiladimi? Alohida moliyaviy axborot mavjudmi?	Uchala shart bajarilsa — operatsion segment sifatida e'tirof etiladi
8-bosqich	Operatsion segmentlarni ro'yxatga olish va kodlash	Segment bo'yicha hisob va hisobot axborotini uzluksiz shakllantirish mumkinmi?	Har bir segmentga alohida kod berilib, tahliliy hisob tizimiga kiritiladi

Tadqiqot doirasida taklif etilayotgan mazkur metodika sug'urta tashkilotlarida operatsion segmentlarni aniqlash jarayonini izchil va tizimli tashkil etishga qaratilgan bo'lib, segmentlarni faqat sug'urta turlari yoki hududiy tuzilma asosida ajratish bilan cheklanmaydi.

² Muallif ishlanmasi

1-rasm. Sug'urta kompaniyalarida operatsion segmentlarni ajratishning taklif etilayotgan algoritmi.¹

Metodikada dastlab tashkilotning tashkiliy-boshqaruv tuzilmasi hamda bosh operatsion qaror qabul qiluvchi shaxs yoki organ aniqlanadi, keyinchalik rahbariyatga muntazam taqdim etiladigan ichki boshqaruv hisobotlari, faoliyat yo'nalishlarining daromad va xarajatlari, alohida moliyaviy axborotning mavjudligi hamda segmentlarning iqtisodiy xususiyatlari baholanadi. Ushbu mezonlarning o'zaro bog'liq holda qo'llanilishi 8-son MHXSning boshqaruv yondashuviga muvofiq operatsion segmentlarni asosli ravishda e'tirof etish imkonini beradi. Yakuniy bosqichda aniqlangan operatsion segmentlarni alohida kodlash va tahliliy hisob tizimiga integratsiya qilish segmentlar kesimida sug'urta mukofotlari, sug'urta to'lovlari, qayta sug'urta natijalari, xarajatlar, aktivlar hamda moliyaviy natijalar to'g'risidagi axborotni uzluksiz shakllantirish uchun axborot-uslubiy asos yaratadi.

Mazkur algoritmnining muhim jihati shundaki, unda operatsion segmentni aniqlash bilan hisobot segmentini aniqlash bir-biridan ajratiladi. Dastlab kompaniya ichki boshqaruv tizimiga muvofiq operatsion segmentlar aniqlanadi. Shundan keyingina ularning iqtisodiy xususiyatlari o'xshashligi, birlashtirish imkoniyati va miqdoriy mezonlarga muvofiq bahoalanib, hisobotda alohida oshkor qilinadigan segmentlar shakllantiriladi. Bu ikki jarayonni bir bosqichda amalga oshirish segmentlarning asossiz yiriklashtirilishi yoki aksincha, ortiqcha maydalashishiga olib kelishi mumkin. Sug'urta kompaniyalari uchun algoritmnining amaliy ahamiyatini oshirish maqsadida har bir aniqlangan operatsion segmentga "segment kodi – sug'urta turi – hudud – daromad – sug'urta to'lovi – xarajat – qayta sug'urta natijasi – moliyaviy natija" ko'rinishidagi tahliliy belgi birlashtirishni taklif etamiz. Natijada birlamchi hisob ma'lumotlaridan boshlab yakuniy segmentar hisobotgacha bo'lgan axborot harakati yagona tizimga keltiriladi. Bu esa keyingi bosqichda operatsion segmentlarni birlashtirish mezonlarini qo'llash, 10 foizlik miqdoriy mezonlar va 75 foizlik tashqi daromad mezonlari asosida hisobot segmentlarini aniqlash uchun zarur axborot bazasini yaratadi.

Xulosa va takliflar (Выводы и предложения/Conclusion).

O'tkazilgan tadqiqotlar operatsion va hisobot segmentlarini to'g'ri aniqlash, birlashtirish hamda tasniflash jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlarda segmentar hisob va hisobotning ishonchliligi hamda tahliliy imkoniyatlarini belgilovchi muhim metodologik jarayon ekanligini ko'rsatdi. 8-son MHXSning boshqaruv yondashuviga muvofiq operatsion segmentlarni tashkilotning faqat tashkiliy tuzilmasidan kelib chiqib emas, balki alohida daromad va xarajatlarning mavjudligi, faoliyat natijalarining boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchi vakolatli shaxs tomonidan muntazam tahlil qilinishi hamda segment bo'yicha alohida moliyaviy axborot shakllantirilishi asosida aniqlash maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, iqtisodiy xususiyatlari o'xshash segmentlarni birlashtirishda faoliyatning xususiyati, mahsulot va xizmatlar turi, mijozlar tarkibi, daromadlilik darajasi, xarajatlar tuzilishi hamda faoliyat tavakkalchiligini kompleks baholash segmentar axborotning asossiz umumlashtirilishining oldini oladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, operatsion segmentlarni aniqlashdan hisobot segmentlarini shakllantirishgacha bo'lgan jarayonni yagona metodik ketma-ketlik asosida tashkil etish zarur, deb hisoblaymiz. Bunda quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, operatsion segmentlarni aniqlashning "faoliyat yo'nalishini aniqlash - alohida moliyaviy axborot mavjudligini tekshirish - boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchi vakolatli shaxs tomonidan natijalarning muntazam ko'rib chiqilishini baholash - operatsion segment sifatida e'tirof etish" ketma-ketligiga asoslangan metodikasini joriy etish taklif etiladi. Bu operatsion segmentlarni subyektiv ravishda ajratish holatlarini kamaytirib, ularni tashkilotning amaldagi boshqaruv tuzilmasi bilan muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, operatsion segmentlarni birlashtirishda ularning iqtisodiy xususiyatlari o'xshashligini baholash tizimini qo'llash taklif etiladi. Bunda mahsulot va xizmatlarning xususiyati, mijozlar tarkibi, xizmat ko'rsatish usullari, daromadlilik, xarajatlar tarkibi va tavakkalchilik darajasi kabi mezonlar majmuasidan foydalanish lozim. Mazkur yondashuv iqtisodiy jihatdan bir-biridan farq qiluvchi

segmentlarning asossiz birlashtirilishiga yo'l qo'ymasdan, segmentar hisobotning shaffofligi va taqqoslanuvchanligini oshiradi.

Uchinchidan, hisobot segmentlarini shakllantirishda "operations segmentni aniqlash - iqtisodiy o'xshashlikni baholash - asoslangan holda birlashtirish - 10 foizlik miqdoriy mezonlarni qo'llash - jami tashqi daromadning 75 foizlik qamrovini tekshirish - hisobot segmentlarini tasniflash" algoritmini amaliyotga joriy etish taklif etiladi. Ushbu

algoritm 8-son MHXS talablarini tashkilotning ichki boshqaruv hisobi bilan uyg'unlashtirib, moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga faoliyatning muhim yo'nalishlari bo'yicha batafsil, ishonchli va tahliliy ahamiyatga ega segmentar axborotni taqdim etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

1. Nichols N. B., Street D. L., Tarca A. The Impact of Segment Reporting Under the IFRS 8 and SFAS 131 Management Approach: A Research Review // *Journal of International Financial Management & Accounting*. — 2013. — Vol. 24, No. 3. — P. 261–312. — DOI: 10.1111/jifm.12012.
2. Kang H., Gray S. J. Segment Reporting Practices in Australia: Has IFRS 8 Made a Difference? // *Australian Accounting Review*. — 2013. — Vol. 23, No. 3. — P. 232–243. — DOI: 10.1111/j.1835-2561.2012.00173.x.
3. Aleksanyan M., Danbolt J. Segment Reporting: Is IFRS 8 Really Better? // *Accounting in Europe*. — 2015. — Vol. 12, No. 1. — P. 37–60. — DOI: 10.1080/17449480.2015.1027239.
4. Hasanova R.B. Boshqaruv hisobida transfert bahoni shakllantirish va segmentar hisobot tuzishni takomillashtirish: iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2021.
5. Bobomuradova S. Savdo korxonalarida segmentlarni hisob obyekt sifatida tasniflashning uslubiy asoslari // *Muhandislik va iqtisodiyot*. — 2026. — Jild 4. — № 6.
6. Crawford L., Extance H., Helliard C., Power D. Operating Segments: The Usefulness of IFRS 8. — Edinburgh: ICAS, 2012.
7. Bugeja M., Czemkowski R. More Disclosures, Less Information? The Case of Transition from AASB 114 to AASB 8 in the Australian Securities Exchange // *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. — 2012. — Vol. 21, No. 2. — P. 118–133.
8. Leung E., Verriest A. The Impact of IFRS 8 on Geographical Segment Information // *Journal of Business Finance & Accounting*. — 2015. — Vol. 42, No. 3–4. — P. 273–309.
9. Berger P. G., Hann R. N. Segment Profitability and the Proprietary and Agency Costs of Disclosure // *The Accounting Review*. — 2007. — Vol. 82, No. 4. — P. 869–906.
10. Ettredge M. L., Kwon S. Y., Smith D. B., Stone M. S. The Effect of SFAS No. 131 on the Cross-Segment Variability of Profits Reported by Multiple Segment Firms // *Review of Accounting Studies*. — 2006. — Vol. 11. — P. 91–117.